

*Ірина Валентинівна Костенко,
доцент кафедри публічного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ НАУКОВОЇ ТИТУЛАТУРИ В УКРАЇНІ

Сам порядок присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань в Україні протягом століть розвивався у межах європейської традиції шляхом поглиблення та розгалуження самих меж атестаційної діяльності (у зв'язку із розвитком самої науки), збільшення кола осіб, що мають право на отримання наукового ступеня чи вченого звання, а також розширення обсягу прав таких осіб (через загальну тенденцію демократизації суспільства) з відповідними змінами критеріїв та системи відбору здобувачів (уніфікація та ускладнення вимог до здобувачів, з одного боку, та централізація й одержавлення атестаційної діяльності — з другого). Однак усі розробки та правничі документи з цього приводу не призводять до очікуваного результату.

Метою статті є аналіз використання історичного досвіду та сучасних тенденцій у розвитку системи наукової атестації.

Нормативно-правова база присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань нині складається з відповідних положень законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу»; Указу Президента України, яким було затверджено «Положення про Вищу атестаційну комісію України»; декількох актів Кабінету Міністрів України, якими було затверджено «Положення про Міністерство освіти і науки України», «Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», «Порядок присвоєння вченого звання професора і доцента», «Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів»; низкою нормативно-правових актів Вищої атестаційної комісії України, серед яких найважливішими є накази про затвердження «Положення про спеціалізовані вчені ради», «Положення про експертну раду Вищої атестаційної комісії України» та деяких інших підзаконних актів. Нормативні приписи зазначених актів часто безпідставно дублюються, а іноді й прямо суперечать один одному; підзаконні акти в окремих випадках підміняють собою закони. Еволюція системи в бік посилення суто формальних вимог до здобувачів наукових ступенів і вчених звань виявилася нездатною запобігти корупційним процесам і комерціалізації у справі надання наукових титулів. Водночас чимало авторитетних вчених через небажання витрачати дорожочинний для творчої людини час на подолання бюрократичних перепон досі не мають давно заслуженого наукового ступеня чи вченого звання.

Утрачені сучасною українською системою атестації терміни («школяр», «студент» — будь-яка особа, яка має відношення до процесу пізнання, згодом — найнижчий ієрархічний щабель у системі наукової титулатури, університетський учень без права викладання; «ліценціат» — бакалавр чи магістр із правом викладання або читання лекцій як проміжний ступінь на позначення статусу осіб, які склали відповідний іспит, подали письмову роботу — дисертацію і ще до її захисту дістали право читати лекції, не маючи змоги витримати фінансовий тягар, пов'язаний із процедурою зведення у докторство [1, с. 14–15]; «приват-доцент» — учене звання і викладацька посада, що вимагала певної процедури габілітації та з'явилася вперше в університетах Німеччини й була запозичена до російської імперської освітньої системи) важливі для діахронічної реконструкції систем наукової титулатури.

Терміно-поняття, що активно використовуються сьогодні в законотворчій діяльності (бакалавр — студент, який засвоїв базову програму університету, склав відповідні іспити та написав випускню наукову роботу, проте присуджується він після успішного складання іспиту за спеціальністю; магістр — особа, яка закінчила магістратуру за спеціальною програмою навчання та

успішно прилюдно захистила відповідну наукову роботу в раді факультету; асистент — перша викладацька посада, що може, відповідно, розглядатись як початкове вчене звання, яке виникло на позначення помічників викладачів-лекторів, функції асистентів збереглися дотепер у вигляді участі й проведення семінарських та практичних занять, причому асистент повинен мати вищу фахову освіту, а, можливо, й навчатися в аспірантурі чи закінчити її.

Важливою складовою наукової титулатури є ступені, пов'язані з визнанням наукових заслуг особи, сьогодні в Україні їх називають науковими ступенями. Так, від 1130 р. започаткована традиція присудження на підставі захисту дисертації наукового ступеня доктора (спочатку лише у двох іпостасях: *doctor legum* — знавець цивільного права та *doctor canonum* — знавець права церковного (із часом з'явився єдиний ступінь «доктора обох прав», а згодом у багатьох інших варіантах — доктора медицини, доктора філософії тощо). У середньовічних університетах лише присудження ступеня доктора могло бути підставою для виходу з-під влади університетської консорції та можливості самостійного здійснення навчальної та наукової роботи. Нині за усього різноманіття наукової титулатури у різних країнах світу науковий ступінь доктора наук залишається незмінним як основна відзнака наукових заслуг ученого перед суспільством. Згодом на додаток до основного докторського ступеня з'явилися певні проміжні градації, такі як ліценціат і кандидат. Кандидат — науковий ступінь «першого рівня», деякий час існував у Російській імперії для тих випускників університету, які, на відміну від дійсних студентів, не лише прослухали відповідний курс і склали іспити, а й захистили певну творчу роботу [2, с. 35].

Нині, відповідно до ст. 31 Закону України «Про освіту», є наукові ступені доктора філософії та доктора наук. До прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» 2014 р. аспірантська підготовка в Україні не передбачала надання майбутньому кандидатові наук ґрунтовних знань із філософії та методології науки, і це ускладнювало визначення певних відповідностей із західними ступенями, оскільки з аспірантури виходили саме «кандидати у сфері наук», а не доктори, і зовсім не з філософії. Саме тому радянський науковий ступінь «кандидат наук» вважався преферентним для системи наукової титулатури в Україні.

Сьогодні ступінь доктора філософії можна здобути як під час навчання в аспірантурі, так і поза аспірантурою особою, яка професійно здійснює наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи. Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30–60 кредитів Європейської системи трансферу оцінок (ECTS).

Наукові установи можуть здійснювати підготовку докторів філософії за власною освітньо-науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність.

Присудження другого наукового ступеня — ступеня доктора наук залишилося майже незмінним, крім того, що було враховано побажання багатьох поколінь науковців про можливість присудження ступеня доктора наук за сукупністю наукових праць (статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки).

Окремо слід сказати про сучасні наукові титули (посади і звання) професора і доцента. Вчене звання «професор» з'явилося наприкінці XVI ст. у Великій Британії (Оксфордський університет), причому сам термін «професор» (від лат. *profiteor* — знавець, публічно визнаний як учитель) має давньоримське походження — вважається, що першим професором риторики був Квінтіліан (68 р.). Європейська університетська консорція XV–XVI ст. надала узагальнений сенс термінові «професор» на позначення викладачів зі ступенями магістрів та докторів. Доцент — вчене звання та відповідна посада університетських викладачів вищих навчальних закладів, що надається відповідно до терміну та досвіду викладання штатним співробітникам вишу (від лат. *docens/docentis* — той, хто навчає [3, с. 22]). У Російській імперії доцентами називали штатних викладачів університетів зі ступенем магістра. Слід додати, що радянська практика породила розмежування навчальних закладів і наукових установ, що позначилося і на науковій титулатурі. Положенням 1934 р. було запроваджено вчені звання «молодший науковий співробітник» і «старший науковий співробітник», що присуджувалися науковцям, які не здійснювали викладацької діяльності, і були аналогами вчених звань асистента і доцента. Крім того, були розроблені особливі умови

для присвоєння вченого звання професора науковим працівникам [4, с. 85]. Звання молодшого наукового співробітника на практиці перестало присуджуватися вже у 80-ті роки, а офіційно було скасовано у 1989 р. Вчене звання «старший науковий співробітник» в Україні існує і нині, йому було присвячено постанову від 24 липня 2013 р. «Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника». Один і той самий термін у різний час може означати як кваліфікацію чи посаду, так і науковий ступінь або вчене звання. І цю різницю слід постійно враховувати в історико-правових дослідженнях. Водночас *de lege ferenda* видається перспективною ідея повернутися до історичної практики об'єднання посад і вчених звань, коли обрання на посаду одночасно означало і набуття відповідного звання, а звільнення з посади мало наслідком втрату відповідного звання. При цьому вчене звання до кінця життя залишається за особами, які пропрацювали на відповідній посаді певний визначений термін.

Історикам права, як і законодавцям, слід враховувати кількість рівнів посад, кваліфікацій, наукових ступенів, вчених звань і академічних звань. Із суто формального боку це необхідно, щоб чітко визначити місце вченого у своєрідній науковій ієрархії певної країни і певної історичної доби. Наявність вченого ступеня доктора сама собою ще нічого не засвідчує, оскільки навіть сьогодні у різних країнах це може бути і висококваліфікований випускник навчального закладу, і фахівець рівня вітчизняного кандидата наук, і вчений найвищої кваліфікації. Знання кількості рівнів відповідної титулатури є дуже важливим із практичного боку для адекватної конвертації дипломів, атестатів та інших аналогічних документів у межах Болонського освітнього простору. Водночас дворівневість наукових ступенів (кандидат — доктор) і академічних звань (член-кореспондент — дійсний член) багатьма фахівцями розглядається як ознака недемократичності, непотрібної надмірної ієрархічності творчої сфери, як «феодална драбина у науці», штучна конструкція, яка спонукає науковців «першого рівня», що загалом вже довели свою наукову спроможність, займатися не стільки творчою працею, скільки подоланням різних формальних і неформальних перешкод на шляху до омріяного «другого рівня» визнання.

Для поліпшення науково-атестаційних процесів слід здійснити низку організаційно-правових та суто практичних заходів. Прийняттям Закону України «Про вищу освіту» 2014 р. було вирішено питання запровадження практики підготовки дисертаційних досліджень виключно через аспірантуру або докторантуру. До заочної аспірантури (докторантури) при цьому можуть зараховуватися лише особи, які працюють у галузі науки й освіти. Також Законом було юридично закріплено практику надання провідним ученим ступеня доктора наук на підставі їх реальних наукових здобутків, без підготовки і захисту дисертації та поза докторантурою. У перспективі має обов'язково бути вирішене питання про усунення подвійного титулування освітян (за посадою і вченим званням). Слід визнати повну еквівалентність вчених звань доцента і старшого наукового співробітника (старшого дослідника). «Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затверджений постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 р., знову залишив існування цього подвійного вченого звання. Залишається актуальним раціоналізувати формальні вимоги до здобувачів вченого звання професора і доцента.

Можливо, враховуючи історичний досвід, було б доцільно запровадити вчене звання приват-доцента для осіб, які працюють у вищих навчальних закладах як сумісники. Такий правовий режим підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації дасть можливість усунути існуючі недоліки системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, на законодавчому рівні сприятиме підвищенню якості наукового потенціалу української науки та удосконаленню управління науково-технологічним розвитком країни.

Проте вирішити наявні проблеми науково-атестаційної системи суто організаційно-правовими засобами неможливо, оскільки вони значною мірою зумовлюються сучасним місцем науки й освіти в суспільному житті, їх деградації на тлі суцільної комерціалізації та моральної дезорієнтації. Тому реформа системи присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань має здійснюватися у тісному взаємозв'язку з іншими суспільними реформами, спрямованими на формування в Україні громадянського суспільства й не декларативної, а реальної правової держави.

Список використаних джерел

1. *Суворов Н.* Средневековые университеты / Н. Суворов — М. : Типография лит. т-ва И. Н. Кушнерева и Ко, 1898. — 254 с.
2. *Модернізація вищої освіти в Україні і світі: десять років наукового пошуку* : моногр. / ред.: В. П. Андрущенко, В. І. Луговий, М. Ф. Степка ; Ін-т вищ. освіти АПН України. — Х., 2009. — 504 с.
3. *Костенко І. В.* Наукова титулатура України в контексті світового досвіду: витоки, розвиток, сучасні правові реалії : моногр. / І. В. Костенко. — К. : НТУУ «КПІ», 2011. — 204 с.
4. *Об ученых степенях и званиях*: Постановление СНК Союза ССР от 13.01.1934 г. // Об ученых степенях и званиях. — М. : Изд-во ВАСХНИЛ, 1936. — С. 3–7.

Костенко І. В. Європейські традиції та сучасний стан системи наукової титулатури в Україні

Статтю присвячено аналізу історичного досвіду формування та функціонування інституту наукової титулатури як системи присвоєння наукових ступенів і присудження вчених звань у СРСР/УРСР. Аналізуються шляхи вдосконалення правового регулювання чинного в Україні порядку атестації наукових кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: наукова титулатура, наукові ступені, вчені звання, система атестації наукових кадрів вищої кваліфікації.

Костенко И. В. Европейские традиции и современное положение научной титулатуры в Украине

Статья посвящена анализу исторического опыта формирования и функционирования института научной титулатуры как системы ученых степеней и званий в СССР/УССР. Анализируются пути совершенствования правового регулирования действующего в Украине порядка аттестации научных кадров высшей квалификации.

Ключевые слова: научная титулатура, научные степени, ученые звания, система аттестации научных кадров высшей квалификации.

Kostenko I. European tradition and the present state of scientific titles of Ukraine

This article the historical experience of the formation and functioning of the institution as a system of titles of scientific degrees and ranks in the Soviet Union/USSR. The ways of improvement of legal regulation in force in Ukraine the order of certification highly qualified scientific personnel

Key words: scientific titlature, scientific degree and title, appraisal system highly qualified scientific personnel.

УДК 340.1

*Єгор Володимирович Краснов,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ п. 5 ч. 1 ст. 41 КОДЕКСУ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УКРАЇНИ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Державна служба є особливим різновидом трудової діяльності, а державні службовці — особливими суб'єктами трудових правовідносин. Виконуючи завдання і функції держави, вони мають забезпечувати права і свободи громадян, соціальну стабільність у державі. На сучасному етапі реформування державної служби важливе значення має формування кадрового потенціалу.

Трудові відносини державних службовців мають особливості, обумовлені специфікою праці на державній службі. Всім трудовим відносинам державних службовців притаманна їх направленість на виконання завдань і функцій держави. Тому актуальною проблемою є удосконалення правового регулювання трудових відносин державних органів з державними службовцями. Особливу актуальність набувають питання звільнення з державної служби.

У юридичній літературі дослідження питань припинення трудових відносин досліджували багато учених (В. Венедиктов, К. Гусов, А. Денисенко, В. Забудський, Р. Лівшиц, Д. В. Могила, Н. Неумивайченко, С. Прилипко, В. Прокопенко, А. Слюсар, С. Турчин, Н. Хуторян, Г. Чанишева, В. Щербина, О. Щукін та ін.). Проте, незважаючи на вагомий внесок зазначених вчених, питання припинення трудових відносин із посадовими особами органів державної влади залишаються недостатньо врегульованими, а тому потребують більш ґрунтовного наукового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей звільнення посадових осіб органів державної влади на підставі п. 5 ч. 1 ст. 41 Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП України) [1] у зв'язку з припиненням повноважень посадової особи.

13 травня 2014 р. прийнято Закон України «Про внесення змін в деякі законодавчі акти України щодо захисту прав інвесторів» [7] (далі — Закон), який набрав чинності 1 червня 2014 р. Зазначеним Законом ч. 1 ст. 41 КЗпП України доповнено п. 5, яким встановлено додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця шляхом припинення повноважень посадової особи, забезпечивши можливість розірвання трудового договору без наведення у розпорядчих документах власника або уповноваженого ним органу та трудовій книжці працівника причин, які викликали необхідність припинення повноважень посадової особи.

Відповідні зміни були також внесені до ст. 99 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), відтепер повноваження члена виконавчого органу можуть бути в будь-який час припинені. Разом із тим, незважаючи на спробу, шляхом прийняття Закону, знайти одноманітне вирішення проблеми звільнення у зв'язку з припиненням повноважень, залишається чимало проблем, пов'язаних із застосуванням цієї норми як підстави припинення трудових відносин із посадовими особами органів державної влади.

Особливої актуальності набуває питання застосування підстави припинення трудового договору, яка передбачена п. 5 ч. 1 ст. 41 КЗпП України до посадових осіб органів державної влади.

Розглядаючи звільнення на підставі п. 5 ч. 1 ст. 41 КЗпП України слід насамперед звернути увагу на два аспекти. Перший — визначитися із поняттям «посадова особа» та колом працівників,